

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ КОНЦЕПЦІЇ ФЕНОМЕНУ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Є. ЦОКУР

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології
(Запорізький національний університет)*

Розвиток та ускладнення суспільних відносин, формування великих людських спільнот обумовило виникнення певних регулюючих, стримуючих та організуючих механізмів та процесів, які б спонукали та сприяли перетворенню первісного хаосу на єдино можливу, з огляду на специфіку життя людства, організуючу силу, спрямовану на конструктивний та поступальний розвиток. Такою організуючою силою постала влада. На сучасному етапі розвитку науки поки достеменно не встановлено, які соціальні, психологічні, біологічні чи інші підґрунтя сприяли появі та ствердженню влади як організуючої сили суспільства.

Осмыслюючи феномен влади в цілому, ми, звичайно ж, повинні визнати, що маємо справу з явищами різного плану. Це і явища, що характеризують середовище і сферу влади, і явища, що демонструють різноманіття видів і форм самої влади, і занурення світу влади в загальну картину суперечливої дійсності, багатогранного життя нашої унікальної планети і Всесвіту, й ті вражаючі властивості влади, які невблаганно ваблять до себе людину — здобувача влади, перш за все державної.

© Є. Цокур, 2009

Теоретичне дослідження феномену влади відбувається у рамках різних суспільних наук і знайшло відображення у працях таких дослідників, як: М. Вебер, Р. Даль, Б. Рассел, Ч. Мерріам, Х. Лассуелл, Т. Парсонс, С. Люкс, Д. Марч, Д. Ронг, М. Фуко, Т. Вартенберг, Т. Алексеева, В. Ледаєв, Ю. Батурич, А.-Н. Дібіров та ін.

Влада завжди виступала і як найбільше суспільне благо, і як найбільше загадка [1, 41]. Будучи невід'ємною стороною соціального життя, влада розвивається у процесі еволюції людського співтовариства, набуваючи тієї або іншої форми залежно від різних етапів історичної еволюції й суспільних змін. Складний і навіть таємничий характер владного примусу перетворив владу на один із найпривабливіших для людини об'єктів вивчення. З найдавніших часів і в доступних їм формах люди намагалися усвідомити загадки і закономірності цього явища.

Нині в науковій літературі можна віднайти більше 300 визначень влади. Більшість із них, трактуючи її як явище соціальне, тим самим розкривають і природу політичної влади.

Труднощі концептуалізації влади і відсутність згоди в її розумінні поро-

дили сумніви в необхідності такого поняття, в його науковій корисності та придатності для проведення досліджень соціальної практики. Деякі автори вважають поняття влади таким невизначеним, що від нього слід відмовитися або, принаймні, всіляко уникати. У зв'язку з цим Д. Марч назвав «владу» поняттям, що «розчаровує» [2, 82–83].

Сумніви в необхідності концептуального аналізу влади ще більш посилювалися після появи ідеї «сутнісної оскаржуваності політичних понять», що поділяється нині багатьма дослідниками. Поняття влади, згідно з С. Льюком, є сутнісно оскаржуваним і «невикорінно ціннісно-залежним, воно неминуче породжує нескінченні диспути з приводу його змісту і використання». С. Льюк відкидає можливість досягнення загальноприйнятої концепції влади. Більше того, він переконаний, що сама спроба її створення є помилковою, оскільки дослідників цікавлять різні аспекти влади і загальне поняття не може бути застосовано в усіх ситуаціях. З огляду на це неминуче виникає запитання про доцільність концептуального аналізу: який сенс прагнути до строгого визначення влади, якщо це неможливо в принципі?

Проте така необхідність існує насамперед тому, що вітчизняній соціологічній і політологічній літературі з проблем влади не вистачає саме чіткості й усебічності у визначенні змісту поняття влади, уточнення його обсягу і вигляду. Результатом цього стало його вкрай нестроге вживання. Часто дослідники допускають настільки вільне тлумачення поняття влади, що створюють велику кількість псевдопроблем, а іноді просто говорять на різних мовах, не розуміючи своїх опонентів. Під владою стало модним розуміти все, що завгодно, і це відбу-

вається не лише в публіцистиці й пропагандистських статтях, а й у серйозних теоретичних працях. У соціально-філософській і політологічній літературі з'являється багато загальних міркувань про владу, які зазвичай можна з повним правом віднести і до будь-яких інших явищ, хоч якось пов'язаних з дією одних людей на інших, або зі сферою політики в цілому. Влада виявляється невиокремленою від таких понять, як вплив, примус, управління, детермінація, сила, причина, соціальний контроль, панування, політична система тощо, мало хто звертає увагу на такі дрібниці, як сфера і межі застосування поняття, його чіткість і однозначність, смислові нюанси і специфіка.

Різнібічні теоретичні уявлення про владу роблять акцент на її різноманітних сторонах і аспектах. У політичній науці й політичній філософії не існує єдиного теоретико-методологічного підходу до аналізу феномену влади, інтерпретації цього поняття. Класичне поняття влади так званого політичного реалізму у багатьох відношеннях схоже з поняттям бога у схоластів: влада розкривається як інструмент політики, й водночас як вища мета політичної дії та її першопричина. З другого боку, влада бачиться як матеріальне благо, а отже, вона може бути завойована, втрачена, збільшена або зменшена; вона характеризується навіть як «гроші політики» [3].

Віхою в історії аналізу влади стала концепція М. Вебера, в якій поняття влади набуло цілком сучасної чіткості й визначеності. М. Вебер розглядав владу як «вірогідність того, що актор буде в змозі реалізувати свою волю в соціальному відношенні всупереч опору, незалежно від того, на чому ця вірогідність ґрунтується». У його визначенні підкреслюються такі ос-

новні риси влади: 1) влада не є належністю індивідів, а існує у відносинах між ними; 2) влада повинна визначатися в термінах вірогідності, можливості; 3) основу влади можуть становити будь-які речі, властивості або відносини; 4) влада завжди проти когось, вона припускає конфлікт і дії всупереч інтересам людей.

Як і Т. Гоббс, М. Вебер розглядає владу як навмисне асиметричне відношення між індивідами (але не групами або спільнотами). На відміну від авторитету, влада пов'язана не з соціальними позиціями або ролями, а з персональними якостями індивідів. М. Вебер, проте, вважав поняття влади «соціологічно аморфним», оскільки будь-яка якість людини і будь-який збіг обставин можуть створити ситуацію, де індивід дістане можливість вимагати підпорядкування своїй волі. Тому він вважав за краще користуватися чіткішим, з його точки зору, поняттям «панування» (*Herrschaft*), яке він розглядав як окремих випадок влади (можливість примусити певну групу людей підкорятися певній команді) [3].

Влада стала ключовим поняттям у політичній науці не тільки через її значущість для аналізу політики і суспільства в цілому. Це пов'язано з традиційним сприйняттям влади, як чогось дуже важливого, що визначає хід подій і характер соціальних відносин. Влада зазвичай асоціюється з головними політичними проблемами, державними рішеннями, основними принципами соціального устрою суспільства. Такий імідж влади стимулює суспільний інтерес до вивчення цього явища і забезпечує популярність самого терміна.

Відповідно до свого предметного поля філософія, соціологія, психологія, юриспруденція трактують фено-

мен влади, його сутність та структуру. Суттєвою відмінністю політологічного підходу в дослідженні влади є значне збагачення його пояснювального потенціалу завдяки використанню всіх перерахованих вище концепцій. Отже, можна говорити про психологічні, соціологічні, філософські, юридичні та, власне, політологічні теорії влади.

До філософських концепцій влади можна з упевненістю віднести ті, в яких влада постає як загальна абстракція, універсальний регулятор суспільного життя, що розглядається крізь призму етичних категорій, а також ті, автори яких намагаються, використовуючи широкі узагальнення, здійснити системний аналіз влади від «влади-ідеї» до «влади-реальності». Зокрема, Ж. Балансьє визначає владу як наслідок необхідності боротися проти ентропії, що загрожує будь-якому суспільству безладдям, як загрожує будь-якій іншій системі. Системний розгляд феномену влади здійснює Р. Хомелева, пропонуючи онтологічну концепцію влади. Автор пропонує розглядати владу у трьох її вимірах: матеріальному, психологічному та духовному. Матеріальна природа влади становить сукупність тих об'єктивних, речово-енергетичних, технологічних, антропологічних передумов та умов, під визначальним впливом яких сутнісні відносини влади такі, як володарювання, підпорядкування, вплив, контроль та управління, набувають своє видиме зовнішнє «соціальне тіло» та організацію. Це насамперед відносини власності, форми і принципи організації праці, соціально-орієнтований ринок. Психологічний вимір влади показує, наскільки великою є залежність влади від соціально-психологічних детермінант — традицій, звичок, коливань суспільних настроїв,

особистих якостей людей, що йдуть до влади, і, нарешті, яким є ступінь соціалізації самої влади, її адаптованість у тому соціокультурному просторі, в якому вона проявляє силу свого владного впливу, провадить рішення, враховуючи національні культурно-історичні традиції, звичаї, норми та цінності цього суспільства. Онтологічний статус влади проявляється на рівні її духовної природи, є сутністю політичної волі, що охоплює всі сфери й аспекти людського буття [4].

У цьому ж контексті розглядається влада і в праці А. Дегтярьова [6, 108]. Він виділяє три проєкції («площини») влади і впливу: 1) символічна влада (відносини «панування й підпорядкування», відповідно до домінуючих цінностей суспільства, визначальний легітимний порядок); 2) структурна влада (відносини «контролю й впливу», пов'язані з регулюванням ресурсів і розподілом зон впливу між елементами політичної системи); 3) інструментальна влада (відносини «керування й тиску», що визначають ресурси та способи взаємної дії зустрічних процесів управління людьми з боку правлячої верстви й тиску на правлячі структури суспільства).

Сучасні правові концепції влади представлені насамперед у працях відомих французьких правознавців Ж. Веделя, М. Дюверже, Ж. Бюрдо та ін. Розглядаючи їх, слід зазначити, що Ж. Бюрдо є прихильником методологічного синкретизму, що дозволяє досягти всебічного пізнання політичних феноменів. Він виступає прихильником комплексних досліджень політичних явищ, що означає для нього, як правознавця, звертання до соціології, психології, історії. Ж. Бюрдо пропонує таке визначення політичної влади: влада є чинність на службі ідеї. Це чинність, породжена суспільною

свідомістю, призначена вести групу в пошуку загального добра й здатна, у разі потреби, зажадати від членів групи підпорядкування. Ж. Бюрдо розрізняє три аспекти влади: юридичний, психосоціологічний та історичний.

Влада як юридичний феномен є енергією правової ідеї, що склалася в суспільній свідомості в рамках глобального суспільства. На думку Ж. Бюрдо, саме завдяки політичній владі, багата, але ще безформна права ідея отримує перспективи своєї реалізації. Влада, як юридичний феномен, є не лише енергією правової ідеї, а й посередницею між правовою ідеєю і позитивним правом.

Теорія політичної влади Ж. Бюрдо містить класифікацію історичних форм влади: анонімна, індивідуалізована, інституціоналізована, з періодичним поверненням до індивідуалізованого типу влади. Таким чином, критерієм класифікації у Ж. Бюрдо виступає спосіб вираження влади [5, 667–669].

Непомітна в масі індивідів, анонімна влада виникає із сукупності вірувань, марновірств або звичаїв, які прямо диктують правила поведінки — підпорядкування цим правилам здійснюється без втручання якої-небудь особистої влади. Така влада властива деяким архаїчним суспільствам, хоча її можна спостерігати й у сучасних суспільствах у формі коливань суспільної думки, колективного опору та ін.

Індивідуалізована влада характеризується концентрацією всієї творчої енергії правової ідеї у правителів або в меншостях, що символізують цю владу. Особистісне начало виступає фактором ефективності влади. Ж. Бюрдо вважає, що ця влада (у формі тиранічної влади, у формі влади феодалного сюзерена й т. п.) рідко

зустрічається в «чистому вигляді», оскільки дуже часто до неї додаються «престиж функції» і «розуміння ідеї», що слугує індивідуалізованій владі.

Інституціоналізована влада — влада, що існує в юридичній формі держави. Ж. Бюрдо вважає, що ця влада є аналогом влади, оцінюваної М. Вебером як раціональна. Інституціоналізована влада — це результат штучного утворення юридичного зв'язку між інституцією, що містить правову ідею, і людиною, що є правителем лише з огляду на органічний статус цієї інституції. Під інституцією Ж. Бюрдо розуміє «підприємство на службі ідеї, організоване таким чином, що ідея, будучи включеною в підприємство, має в розпорядженні вищу міць і тривалість над міццю й тривалістю індивідів, через які вона діє».

Дефініція держави Ж. Бюрдо така: «Держава — це інституціоналізована влада й інституція, в якій втілюється ця влада» [5, 667–669].

Особливості дослідження влади в політології визначаються необхідністю залучення методологічного апарату всіх суспільних наук, оскільки предметом дослідження політології є світ політичного загалом. Отже, влада має досліджуватися і як ідеальний тип (ідея влади), і як структурний зв'язок політичної підсистеми суспільства як соціальної системи, і як влада персоніфікована, і як універсальний регулятор суспільно-політичного життя.

Виникнення феномену влади пов'язане з виникненням політики. Функції та завдання влади та політики перебувають у нерозривному зв'язку. Ключовий різновид влади — влада політична — володіє колосальними конструюючими здібностями, представляє наймогутніше джерело розвитку суспільства, знаряддя соціальних перетворень і трансформацій.

Політична влада має власну специфіку, що знаходить відображення в її відмітних ознаках: 1) верховенство, обов'язковість її рішень для всього суспільства й, відповідно, для всіх інших видів влади. Вона може обмежити вплив інших форм влади, поставивши їх у розумні межі, або взагалі усунути їх; 2) загальність, тобто публічність. Це означає, що політична влада діє на основі права від імені всього суспільства; 3) легальність у використанні чинності й інших коштів; 4) володарювання в межах країни; 5) моноцентричність, тобто існування загальнодержавного центру (системи владних органів) прийняття рішень; 6) найширший спектр використовуваних коштів для завоювання, утримання й реалізації влади.

Основними елементами влади є її суб'єкт, об'єкт, а також ресурси. Суб'єкт влади втілює її активний, напрямний початок. Ним може бути особистість, орган, організація, соціальна спільнота. Для реалізації владних відносин суб'єкт повинен володіти рядом таких якостей, як бажання панувати та воля до влади. Крім цього, суб'єкт влади має бути компетентним, повинен знати стан і настрої підлеглих, мати авторитет.

Вираженням першорядної ролі суб'єкта у відносинах влади є широко поширене ототожнення влади та її носія. Так говорять про рішення влади, про дії влади, про сваволю влади тощо, маючи на увазі під владою управлінські органи або окремих осіб.

Суб'єкт визначає зміст владного відношення через: 1) наказ (розпорядження) як владне веління підкоритися волі суб'єкта влади; 2) підпорядкування приватної волі загальній волі влади; 3) покарання (санкції) як засіб впливу на заперечення пануючої волі; 4) нормування поведінки як сукуп-

ність правил відповідно до загального інтересу.

Усвідомлення залежності суб'єкта влади від покірності населення знайшло своє практичне вираження в акціях громадської непокори, що широко використовуються у сучасному світі як засоби ненасильницької боротьби. Якості об'єкта політичного володарювання визначаються, насамперед, політичною культурою населення. Із цієї точки зору найбільшу покірність забезпечує патріархальний і підданський типи політичних культур.

Переважає в суспільстві людей, що звикли коритися, що жадають «твердої руки», є сприятливим життєвим середовищем для авторитарних і тоталітарних режимів. Якими ж мотивами керується об'єкт володарювання? Що змушує його підкорятися? Одним із найважливіших внутрішніх спонукань до підпорядкування є страх перед покаранням. Страх — це дуже сильний мотив, але вкрай неміцний. Фахівці у сфері психології зазначають, що дієвість влади, заснованої на страху перед санкціями за непокору, прямо пропорційна вазі покарання й обернено пропорційна ймовірності бути покараним у разі непослуху.

Більш стабільною є влада, заснована на інтересі, оскільки особиста заінтересованість спонукає підлеглих до добровільного виконання розпоряджень, робить зайвим контроль і застосування негативних санкцій. Не менш сильною мотивацією підпорядкування об'єкта є його внутрішня переконаність у необхідності підпорядкування, що пов'язана із преклонінням перед розумом, досвідом, або якими-небудь іншими якостями суб'єкта влади, тобто преклоніння перед авторитетом. Максимальна ж чинність влади досягається при ідентифікації, ототожненні об'єкта влади

із суб'єктом. У цьому разі об'єкт владних відносин сприймає справу суб'єкта як свою особисту, він абсолютно довіряє своєму керівникові.

Чинність влади, підпорядкованість об'єкта суб'єктові залежить від ще одного важливого фактору — нерівності. В основі підпорядкування однієї людини іншій (об'єкта суб'єктові) лежить нерівність. Влада, що виникає на основі природної нерівності, завжди має характер міжособистісної взаємодії, завжди персоніфікована. Виникає підпорядкування конкретній людині. І якщо в новій ситуації вона виявиться нездатною продемонструвати свою перевагу, навряд чи її розпорядження будуть виконуватися. Влада, заснована на соціальній нерівності, втрачає персоніфіковану форму. Саме така влада має більш певний і сталий характер. Вона відтворюється в суспільстві незалежно від її конкретних учасників. Наприклад, керівник підприємства, лідер партії мають виняткове право на прийняття рішень, що є обов'язковими для підлеглих.

Водночас механізм владного спілкування, очевидно, містить тиснення «знизу» різних груп і верств громадянського суспільства, що мають свої зони впливу й сфери інтересів, які через канали «зворотного зв'язку», систему представництва й інші форми демократичного волевиявлення впливають на стан владних відносин у тій або іншій країні.

Отже, феномен політичної влади, зважаючи на його глибоку вкоріненість у суспільне буття, є предметом досліджень переважної більшості гуманітарних наук, кожна з яких прагне осмислити деякі його аспекти. Саме тому цінним є політологічний підхід до вивчення політичної влади, що характеризується цілісністю та комплексністю. Використання політоло-

гічних концепцій влади у політичній практиці робить можливим підвищення ефективності діяльності державних органів, загальну гуманізацію владних відносин. Перспективи подальших

досліджень вбачаємо у дослідженні сутнісних характеристик влади, що визначають її дієвість, і насамперед — легітимності.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Дибиров А.-Н. З.* Теория политической легитимности : курс лекций / А.-Н. З. Дибиров. — М., 2007. — 272 с.
2. *Соловьев А. И.* Политология : Политическая теория. Политические технологии : учеб. для студ. вузов. — М., 2001. — 559 с.
3. *Ледяев В. Г.* Власть : концептуальный анализ. — М., 2001. — 384 с.
4. *Хомелева Р. А.* К построению онтологической концепции власти : теоретико-методологический подход // Журнал социологии и социальной антропологии. — СПб., 2000. — Т. III. — Вып. 1.
5. *История политических и правовых учений* : учеб. / под ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Э. Лейста. — М., 2000. — 688 с.
6. *Дегтярев А. А.* Политическая власть как регулятивный механизм социального общения / А. А. Дегтярев // Полис. — 1996. — № 3. — С. 108–120.